

RAZLIKOVNA OBILJEŽJA

Ivo Škarić

Ima tome preko dva desetljeća otkako su Jakobson, Fant i Halle objavili knjigu »Preliminaries to Speech Analysis« s dodatkom u naslovu »Razlikovna obilježja i njihovi korelati«¹. Ova je knjiga udarila temelj generativnog binarizma u fonologiji. Otada su izvršene binarne fonološke analize brojnih jezika (četrdesetak samo indoevropskih, prema Muljačiću koji je o tome dobro obaviješten)². Na našem jeziku mogla se ova teorija čitati 1966. godine u prikazu Rudolfa Filipovića knjige »Fundamentals of Language« (Temelji jezika) istih autora³, a i u prijevodu glavnog članka te knjige »Fonologija i fonetika« u Nolitovoj zbirci članaka Romana Jakobsona »Lingvistika i poetika«⁴. Za čitaoce Jezika pokušat ćemo sažeti na osnovno tu golemu i razgranatu teoriju, što nam i neće biti toliko teško iz ove povelike vremenske udaljenosti, a naročito zbog toga što pred sobom imamo knjigu Žarka Muljačića »Opća fonologija i fonologija suvremenog talijanskog jezika« koja na smislen i sreden način donosi sve što se do njenog pojavljivanja (drugog izdanja 1972. god.) u binarističkoj fonologiji vrijedna spoznalo i učinilo.

Svaki izričaj na bilo kojem jeziku sastoji se od dijelova. Ti su dijelovi dvovrtni: segmenti u nizu i granice ili veze između njih. O tim granicama, u koje

¹ R. Jakobson — C. G. M. Fant — M. Halle: Preliminaries to Speech Analysis, Cambridge, Mass. 1952.

² Ž. Muljačić: Opća fonologija i fonologija suvremenog talijanskog jezika, Školska knjiga, 1972, str. 103.

³ R. Filipović: R. Jakobson i M. Halle: Fundamentals of Language, Phonology and Phonetics, S. Gravenhage, 1956. Suvremena lingvistika 1, Zagreb, 1966.

⁴ R. Jakobson: »Lingvistika i poetika«, Nolit, Beograd, 1966.

spadaju one između glasova, morfema, slogova, riječi, sintagmi i rečenica sada neće biti dalje riječi.

Segmenti se u jezičnom smislu među sobom mogu razlikovati više ili manje, ali najmanje za neki određeni kvantum koji se zove razlikovno obilježje (*distinctive feature*). Tako se rečenice »U sobi je tama« i »U sobi je dama« razlikuju u obliku za samu onu malu sitnicu razlike između *t* i *d*. Ta je sitnica dovoljna da ove rečenice učini potpuno drugačijim, ali je i takva da manja ne može biti, a da ove rečenice i dalje budu različite. Ovdje je ta razlika u zvučnosti; *d* je zvučan, a *t* bezvučan. Zvučnost je, dakle, razlikovno obilježje. Zvučnost može imati samo dvije vrijednosti: da je ima ili da je nema. Nijanse količine zvučnosti nisu razlikovne za neki jezični segment. Postoji, dakako, i treći odgovor, a taj je da jedno ovakvo obilježje ne razlikuje ništa pa se u tom slučaju to obilježje ili ne uzima u pitanje ili se na njega ne daje odgovora. Dakle, razlikovno obilježje funkcionira tako što primjećujemo da ga ima i tada mu stavljamo oznaku + ili tako što primjećujemo da ga nema i tada mu stavljamo oznaku — (u privaciji je) ili ga pak uopće ne primjećujemo i on dobiva oznaku 0. Ova treća je mogućnost u našem primjeru bezvučno izgovoren posljednji samoglasnik u »tama« i »dama«. Tko je od nas i primijetio da smo *a* izrekli bezvučno? A i da smo izgovorili zvučno, rečenice bi ostale iste.

Dvije su osnovne vrste razlikovnih obilježja segmenata: prozodijska razlikovna obilježja i inherentna razlikovna obilježja. Prozodijska su ona koja neki segment dobiva s obzirom na svoju poziciju u slogu ili u slijedu slogova, pri čemu se prvenstveno pomišlja na naglasak riječi, dok su inherentna ona koje segment ima bez obzira na svoju poziciju u slogu; to su njegova unutarnja svojstva. Prozodijska se obilježja grade od tona, intenziteta (jačine) i kvantiteta (trajanja). Ovi se mogu isticati u kontrastu s drugim slogovima (intersilabički) ili unutar istog sloga (intrasilabički). Ovo rekavši ne mislimo nastaviti dalje o prozodijskim obilježjima.

Inherentna razlikovna obilježja razlikuju foneme u jeziku ili glasove u govoru. Foneme zato jer su oni najmanji segmenti na kojima se može ostvariti minimalna razlika između dvije veće figure (kao u gornjem primjeru s rečenicama).

Fonemi su dakle djeljivi. Oni jesu atomi, nedjeljivi na horizontalnoj osi, osi segmentacije, ali su vertikalno djeljivi na sitnije čestice, na kvantume koje suvremena fonologija zove inherentnim razlikovnim obilježjima (komponencijalna analiza fonema). Tako na primjer za *d* možemo reći da je složen od okluzivnosti (prekidnosti), dentalnosti (difuznosti), zvučnosti i konsonantnosti. Ovakvih komponenata nema velik broj; u svim istraženim jezicima zajedno manje od dvadeset. Najčešće se barata sa samo četrnaest.

U prvi mah moglo bi se učiniti da je to premalo za razlikovanje fonema u svim jezicima, što baš i nije jer se njihovim kombiniranjem može dobiti raznolikost od 2^{14} ili 16.384 različite kombinacije. Raznolikost je moguća još i veća time što se jedno isto razlikovno obilježje u svakom jeziku može drugačije pojaviti (na primjer, sniženost se može pojaviti kao labijalizacija, velarizacija, faringalizacija, zaokružnost i retrofleksnost; u pojedinom se jeziku može ostvariti samo jedna od ovih mogućnosti što je načelo međujezične komplementarne distribucije). Isto tako unutar jednog jezičnog sustava isto razlikovno obilježje nema u raznim kombinacijama isti oblik. Tako je na primjer nama teško prepoznati da je razlika između *p* i *t* ona ista koja razlikuje *i* od *u*. Možda je višeznačnost razlikovnih obilježja jedna od osnovnih slabosti ove teorije, koja je u želji da iznađe univerzalne, formalnom opisu podesne osobine, otišla u »odviše radikalne solucije«, kako joj u retrospektivi predbacuju (blago) Chomsky i Halle.⁵ Jedna je od zasluga, ne najmanja, generativne fonologije što je izazvala fonetiku da pokuša utvrditi kakva su akustička i artikulacijska svojstva razlikovnih obilježja po čemu bi ih se moglo prepoznati bez obzira o kojem se jeziku radi. O tome ćemo u nastavku nešto više reći.

Onima kojima je bliska stara fonetska terminologija po kojoj su se glasovi opisivali u tri dimenzije: mjesta artikulacije, stupnja sonornosti i načina artikulacije bit će dosta lako snalaziti se u ovim novim terminima jer postoje mnogi paralelizmi. No prije nego što počnemo opisivati razlikovna obilježja, nabrojimo ih redom kako se ona obično daju:

a) obilježja sonoriteta:

- I. vokalnost — nevokalnost
- II. konsonantnost — nekonsonantnost
- III. nazalnost — oralnost
- IV. a) kompaktnost — nekompaktnost
- b) difuznost — nedifuznost
- V. neprekidnost — prekidnost
- VI. stridentnost — nestridentnost
- VII. pregradnost — nepregradnost
- VIII. zvučnost — bezzvučnost

b) obilježja protenziteta:

- IX. napetost — nenapetost

⁵ N. Chomsky i M. Halle: *The Sound Pattern of English*, Harper and Row, New York, Evanston, London, 1968, str. 303.

c) obilježja tonaliteta:

X. a) gravisnost — negravisnost

b) akutnost — neakutnost

XI. sniženost — nesniženost

XII. povišenost — nepovišenost

Ovo je standardni repertoar razlikovnih obilježja koji su predložili prvi autori ovog sustava. IV. i X. obilježje su sami autori naknadno podijelili uočivši da a) i b) nisu jedna drugoj predvidljive suprotnosti već da se one pojavljuju često kao nezavisna obilježja, a to znači da svi kompaktni nisu odmah time i nedifuzni niti svi gravisni neakutni. Što se tiče terminologije nailazimo na veliku šarolikost za iste pojmove, a i što se tiče obilježja samih nisu uvijek samo ova kojima se u analizama fonema barata. Ova raznolikost ponuđenih sustava stvara sumnje u to da su ova i ovakova razlikovna obilježja prava priroda jezika i njegovih fonema. Nedvojbeno je da su to vrlo dobre teorije koje se mogu na opis jezika korisno primijeniti.

Da bismo mogli razna rješenja za pojedini jezik čitati i kritički prosuđivati, kao i to da možemo i sami izmišljati nova, potrebno se uhvatiti za nešto čvrsto, nerelativno, a to su artikulacijski i akustički, dakle fonetski korelati ovih jezičnih obilježja. Treba dobro razumjeti što pojedino razlikovno obilježje predstavlja izvan svakog jezika, kako ono zvuči, kako se izgovara. Tek nakon toga možemo ovim svojstvima opisivati glasove jednog jezika, a potom i foneme birajući samo ona obilježja glasova koja su razlikovna.

Treba odmah reći da za neka nabrojana razlikovna obilježja nisu iznađeni čvrsti korelati ni akustički ni izgovorni, ali to neće ovdje biti prepreka u njihovu shvaćanju jer ta uglavnom slijede stare dobro poznate fonetske kategorije. Tako su u fonetici poznata četiri temeljna razreda glasova: vokali, poluvokali (prijelazni glasovi), sonanti i pravi konsonanti (turbulentni), a ta se četiri razreda u binarističkoj analizi dobivaju kombinacijom obilježja vokalnosti i konsonantnosti koja obilježja je teško jednoznačno opisati, ali po učinku koji proizvode lako ih shvaćamo.

VOKALNOST svrstava sve glasove u dvije skupine: vokale i sonante s jedne, a prave konsonante (okluzive, afrikate i frikative) te prijelazne glasove s druge strane. (Prijelazni su glasovi poluvokali ili kako ih još zovu klizni glasovi kao što je naše *j* ili englesko *w* te glotalni frikativ *h* i okluziv ? koji i mi izgovaramo kad govor počinje vokalom; glasovi se ove skupine zbog ovoga još nazivaju i glotalima.) Vokalnost je dakle ono svojstvo koje posjeduju vokali i sonanti (u našem jeziku: a, e, i, o, u, r, l, lj, m, n, nj, v), a drugi ne posjeduju. Za vokalnost je svojstveno da ima izvor zvuka u periodičkom vibriranju glasnica, da se taj zvuk u govornim prolazima oblikuje

te na izlasku iz usta ima spektar u kojem su jasno vidljivi formanti. (Formanti to su izrazita pojačanja frekvencija na zvučnom spektru što je vrlo uočljivo u grafičkom prikazu analiziranog zvuka.) U svojstvo vokalnosti spada i jedno negativno, a to je odsutnost zatvora govornog prolaza kod izgovora i odsutnost šuma kao akustičkog produkta takvog zatvora. (D. Brozović je predložio da ova šumnost bude posebno obilježje turbulentnosti koja bi gotovo simetrično razvrstavala glasove na dvije skupine: okluzive, afrikate i frikative s jedne strane, a sve druge glasove s druge.)⁶

KONSONANTNOST je ono svojstvo koje dijeli glasove na dvije grupe; s jedne su strane pravi konsonanti i sonanti (u našem su jeziku takvi: p, t, k, b, d, g, c, č, ć, đ, dž, f, s, š, h, z, ž, v, m, n, nj, l, lj, r), a s druge vokali i prijelazni glasovi. (Primjeri iz našeg su jezika: a, e, i, o, u, j.) Konsonantnost je karakterizirana s postojanjem neke prepreke u govornom prolazu, ali s izuzetkom one u grlu koju imaju glotali (prijelazni), a koja nije karakteristika konsonantnosti. Glasovi koji imaju mnogo šuma svi su uvijek konsonantski, ali su konsonantski i oni koji nemaju mnogo šuma kao što su sonanti. U ovom drugom slučaju kriterij je prigušenost zvuka koji dolazi iz glasnica pa su konsonanti u kontrastu s vokalima slabijeg intenziteta i za razliku od poluvokala (prijelaznih glasova) oštrog su prijelaza prema susjednom vokalu. I konsonantski neki glasovi (sonanti) mogu imati formantski spektar, ali za razliku od vokala prvi su im formanti niži, viši su im slabijeg intenziteta i općenito je zvuk grupiran u nekoliko uskih zona na spektru. Onima koji se ovakvim akustičkim analizama neće baviti savjetujemo da jednostavno upamte da su vokali vokalski i nekonsonantski, prijelazni glasovi da su ne-vokalski i nekonsonantski, sonanti vokalski i konsonantski, a pravi da su konsonanti ne-vokalski i konsonantski.

NAZALNOST preskačemo jer joj nikakovo objašnjenje nije potrebno. Svi znamo da su u nas *m*, *n*, *nj* nazali, a svi ostali nenazali (orali). U drugim nekim jezicima kao u poljskom, francuskom i portugalskom nazalni mogu biti i vokali. Kuriozum je da se do sada nije uspjelo odrediti jedan čvrsti akustički korelat te tako lako čujne osobine.

Kompaktnost i difuznost te gravisnost i akutnost su središnji termini binarističke teorije te je presudno važno da ih dobro shvatimo. Shvatiti ih je dosta lako jer oni visoko koreliraju s poznatim svojstvom mjesta izgovora, pogotovu kod konsonanata, a kod vokala ih je vrlo lako akustički opisati. Idimo redom.

⁶ D. Brozović, Sull' inventario dei fonemi serbocroati e i loro tratti distintivi. Die Welt der Slaven, XII/1967, str. 161—172.

KOMPAKTNOST je svojstvo grupiranja zvuka u središnjim dijelovima spektra. Kriteriji za akustičku razdiobu konsonanata na kompaktne i nekompaktne vrlo su komplicirani,⁷ dok je za vokale jednostavan: vokali su kompaktni ako im drugi formant ima frekvenciju višu od 650 Hz za muški glas, a 750 Hz za ženski. Onome koji ima sonogram utvrditi vrijednosti formanata je čas posla. Od naših vokala samo je *a* kompaktan. Prema starijim fonetskim opisima kompaktni su vokali otvoreni i s mjestom tvorbe u središnjem dijelu usne šupljine. Za konsonante je jednostavnije jer su takvi svi oni koji se izgovaraju leđima jezika (a to su u našem jeziku š, ž, č, ć, dž, đ, nj, lj, k, g, h). Svi drugi su konsonanti nekompaktni; nekompaktni konsonanti su difuzni jer je za konsonante difuznost komplementarna vrijednost kompaktnosti, što nije i za vokale.

DIFUZNOST je podjednako lako objasniti: svi su konsonanti koji se tvore vrhom jezika i usnama difuzni. U našem su jeziku takovi *p, b, m, v, f, t, d, n, s, z, c*. Jako zatvoreni su vokali difuzni, a to znači oni kojima prvi formant ne prelazi 350 Hz za muški glas, odnosno 450 Hz za ženski. Takvi su vokali *i* i *u*. Naši su vokali *e* i *o* nekompaktni i nedifuzni.

NEPREKIDNOST je svojstvo glasova koji u svom trajanju nemaju naglog prekida. Takav prekid imaju okluzivi (*p, b, t, d, k, g*), afrikate (*c, č, ć, dž, đ*), vibrant *r*⁸ i nazali (*m, n, nj*) kojima ovo svojstvo nije razlikovno. Svi su drugi glasovi neprekidni. Prekid nastaje tako što govorni organi zaustave prolaz zračne struje kroz usta čime nastane zastoj u zvuku.

STRIDENTNOST je obilježje koje se odnosi samo na konsonante jer ukazuje na osobinu jačeg i dužeg šuma u glasu u opoziciji sa slabijim i kraćim. Smatra se da šum mora trajati barem 25—30 msek da bi glas bio stridentan. Šum se stvara zračnim vrtlozima koji nastaju strujanjem zraka. Ti su vrtlozi jači što je brzina struje veća (a veća je što ima više zraka i što je tjesnac uži), što su stijenke tjesnaca hrapavije pa zrak o njih »zapinje« te što tjesnac više mijenja smjer zračnoj struji s maksimalnim zakretom od 90°. Ovo posljednje je uz trajanje šuma presudno. Okluzivi su blagi (nestridentni) jer imaju prasak, a ne produljen šum. Svi su naši frikativi stridentni osim *h* koji je blag jer mu zračna struja u tjesnacu zadržava smjer svog osnovnog tijeka, a to nije tako kod *š, ž, s, z, v, f* za koje jezik ili donja usna podizanjem skreće pravac zračnoj struji. Bilabijalni frikativi i interdentalni (npr.

⁷ M. Halle daje dosta precizne kriterije za ovo i druga obilježja u knjizi *The Sound Pattern of Russian*, Mouton, The Hague, 1959.

⁸ N. Chomsky i M. Halle iznose u gore spomenutoj knjizi (str. 318) mišljenje da bi *r* trebalo tretirati kao neprekidni, a *l* kao prekidni, a ne obratno kao što se to obično čini.

engleski θ i Θ) blagi su kao i njemački *ich-laut*. Zbog istog su razloga naše afrikate *c, č, ć*, koje zakreću zračni tijek stridentne, a afrikate *dž i đ* blage jer ne zakreću.

PREGRADNOST nema za nas mnogo praktičnog interesa jer se ona tiče glasova kojih nema u evropskim jezicima. S druge strane to je vrlo diskutabilno obilježje.⁹ Ovo je obilježje karakterizirano stvaranjem hermetički zatvorene komore u ustima, i to s prednje strane zatvorene kao kod okluziva, a sa stražnje na velumu ili u grlu (po čemu se ovi glasovi zovu i glotalizirani). U ove spadaju klikovi, ejektivni i implozivni glasovi.

ZVUČNOST karakterizira prisutnost zvuka od titranja glasnica. Naši glasovi *b, d, g, dž, đ, z, ž*, su zvučni, dok su *p, t, k, f, s, š, h, c, č, ć* bezvučni. U akustičko izgovornom pogledu zvučni su i sonanti, poluvokali i vokali.

NAPETOST je svojstvo stupnja organiziranosti glasa. Naime svaki glas možemo izgovoriti ili jasnom dikcijom ili lijenom, opuštenom, ali takova razlika postaje razlikovna samo ako se dva glasa razlikuju po ovome što nije slučaj za naše glasove koji su, bilo napeti ili opuštene, uvijek ostvarenje istih fonema. D. Brozović napetošću opisuje razliku konsonantskog i vokalnog *r*,¹⁰ ali tu je primarna razlika u konsonantnosti. Ista bi se razlika mogla primijetiti između naglašanih i nenaglašanih vokala, ali i tamo je glavna razlika prozodijska. U nas su isto tako bezvučni konsonanti napeti, a zvučni opuštene, ali i ovdje je napetost redundantno, prateće obilježje zvučnosti. Obilježje napetosti je u nekim jezicima razlikovno. Tako se npr. u engleskom i francuskom razlika između »zvučnih« i »bezvučnih« konsonanata ostvaruje napetošću, a ne zvučnošću. I vokali se u tim i nekim drugim jezicima razlikuju po napetosti; tzv. otvoreni su nenapeti, a njihovi zatvoreni parovi su napeti.

GRAVISNOST je obilježje koje ima svaki jezik, a odnosi se na tamnu boju glasova. Tu tamnu boju lako primjećujemo u glasovima *u, m, b*. Vokali su gravisni ako im drugi formant ima frekvenciju nižu od 1300 Hz za muški glas, odnosno 1400 za ženski. Za konsonante ti su kriteriji složeniji, a mogu se naći u knjizi M. Hallea navedenoj u primjedbi 7. Artikulacijski je kriterij vrlo jednostavan: konsonanti koji se tvore usnama i vokali i konsonanti koji se tvore u stražnjem dijelu usne šupljine gravisni su. To su dakle ovi naši glasovi: *p, b, m, v, f, o, u, k, g, h*. Svi su drugi glasovi negravisni.

⁹ U istoj se knjizi ovo obilježje razgrađuje u kontekstu jedne nove konstrukcije.

¹⁰ U prije spomenutom članku D. Brozović za napete uzima vokalno *r*, i te *ě* i dovodi ih u opoziciju s nenapetim *r, j, e*.

AKUTNOST je obilježje svijetle boje glasa kakvu čujemo u glasovima *s*, *z*, *i*. Drugi formant kod akutnih vokala je viši od 1300 Hz za muški glas, odnosno 1400 Hz za ženski glas. Akustička se energija kod konsonanata grupira u visokim područjima spektra. S artikulacijskog stanovišta akutni su svi oni glasovi koji se tvore na zubima, alveolama i tvrdom nepcu, a to su u našem jeziku ovi: *t*, *d*, *n*, *s*, *z*, *c*, *š*, *ž*, *č*, *ć*, *dž*, *đ*, *nj*, *lj*, *j*, *r*, *l*, *e*, *i*. Naravno, za sve nabrojene foneme ovo obilježje nije i razlikovno.

SNIŽENOST (bemoliziranost ili zaokruženosť) predstavlja potamnjenje zvuka glasa. Ovo je karakteristično za njemačko ili francusko pregllašeno *ü* i *ö*. Podsjetimo se na nešto jednostavno iz akustike: rezonator pojačava to nižu frekvenciju što mu je šupljina veća, a otvori uži. Iz ovoga će nam biti jasno da se sniženost može proizvesti trojako: 1. povećanjem obujma usnog rezonatora, 2. zaokruživanjem usana (čime se otvor smanjuje, a povećava obujam u ustima) i 3. smanjenjem otvora prema ždrijelu i obujma šupljine u ždrijelu. Ovi tri se pokreta usklađuju, ali za konsonante je presudan prvi, a za vokale zadnji spomenut. Sniženi mogu biti i akutni i gravisni. Nijedan naš fonem ne koristi ovo obilježje kao razlikovno, ali je to svojstvo redundantno prisutno u glasovima *u*, *o*, *č*, *dž*, *š*, *ž*. Ovo obilježje karakterizira već prije spomenute preglășene vokale, zatim latinsko *qu*, tzv. tamno *l* te općenito sve one glasove za koje se govorilo da su zaokruženi, labijalizirani, velarizirani, faringalizirani i retrofleksni.

POVIŠENOST (dijezisiranost ili palataliziranost) u auditivnom dojmu daje nešto svjetliji zvuk, kao što se to čuje kod umekšanih konsonanata. U nas su s ovim svojstvom glasovi *nj*, *lj*, *đ*, *ć*, a u ruskom povišeni mogu biti i visoki i niski konsonanti. Povišenje zvuka se postiže kod konsonanata podizanjem jezika u prednjem dijelu usne šupljine i proširivanjem otvora prema ždrijelu kod vokala.

Rekapitulirajmo sad sva ova razlikovna obilježja u matrici glasova hrvatskog jezika, s posebnom napomenom da je ovakav prikaz glasovnih svojstava neuobičajen, jer se ovakve matrice izrađuju samo za foneme kod kojih se ne uzimaju sva obilježja koja se u glasu ostvaruju i koja govornik može kontrolirano izvoditi, već samo ona koja su dovoljna za minimalnu razliku fonema. Evo te matrice (v. iduću stranu).

Na ovoj su tabeli prikazana glasovna svojstva koja mogu postati distinktivna obilježja ako od njih zavisi ekonomično razlikovanje fonema. U ovom prikazu to je daleko od toga. Razlike su odviše redundantne, što znači pretkažljive jedna drugoj. Na primjer razlika po napetosti slijedi u stopu suprotni predznak zvučnosti, a isto tako zvučnost kod vokalnih je sinkretična (povezana). Pregradnost je nepotrebna osobina za razlikovanje naših fone-

	p	t	k	b	d	g	c	č	ć	ǰ	đ	f	s	š	h	z	ž	v	m	n	ń	l	l̥	r	j	i	e	a	o	u	ɤ
vokalski	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	
konsonantski	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
nazalni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-
kompaktni	-	-	+	-	-	+	-	+	+	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	-
difuzni	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-
neprekidni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
stridentni	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pregradni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
zvučni	-	-	-	+	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
napeti	+	+	+	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
gravisni	+	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
akutni	-	+	-	-	+	-	+	+	+	+	-	+	+	-	+	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
sniženi	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
povišeni	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

ma jer su oni svi nepregradni. Za foneme je dovoljno ako se u stupcima razlikuju samo za jedan znak. To se u ovoj našoj tabeli dogodilo samo za razlikovanje vokalskog od konsonantskog *r*, dok npr. između *č* i *ć* imamo tri razlike. U sadržaj fonema nikad ne ulaze svih 14 distinktivnih obilježja, čak nijedan jezik ne iskorištava sve 14. Za fonem je dovoljno nekoliko obilježja, na primjer za *l* je dovoljno da bude nenazalan, difuzni neprekinuti vokalski konsonant, a sva druga njegova puna glasovna svojstva opisuju se pravilima o povezivanju distinktivnih obilježja, koja pravila svaki fonološki sustav mora definirati. Npr. za nas bi jedno pravilo moglo biti ovakvo: svi nevokalski konsonantski bezvučni fonemi istovremeno su i napeti; ili drugo: prekidni nenazalni vokalski konsonant izgovara se kao vibrant.

U opisu fonološkog sustava dobro je poći od kompletnog fonetskog prikaza, jer time dobijemo pregledno ponudu za izbor. Ovakav nam prikaz pomaže i za primjećivanje fonemskih varijanata, jer su one odstupanje za barem jedno obilježje od osnovnih obilježja glasa. Kod sastavljanja popisa razlikovnih obilježja fonema treba strogo voditi računa o tome da fonem ne smije sadržavati ono obilježje koje nemaju sve njegove varijante, tako npr. naš *n* ne smije biti akutan ni difuzan, jer ima varijantu *ŋ* (kao u izgovoru riječi *banka*) koja je difuzna, ali nije akutna.

Smatra se da je to bolje izvedena komponencijalna analiza što se barata s manjim brojem razlikovnih obilježja. Za naših 31 fonem bilo bi dovoljno kad bismo mogli vršiti simetrične podjele, samo pet obilježja jer 2^5 daje 32 kombinacije. Ipak ovako se ne može sažeti zbog prirode samih fonema koja je sadržana u njihovim glasovnim ostvarenjima. Danas se smatra, za razliku od ranije, da redundanciju nije ni moguće niti korisno za dobar prikaz fonema potpuno ukinuti.

Od dvije matrice koje imaju isti broj distinktivnih obilježja racionalnija je ona koja ima manje upisanih plusova i minusa. Mi ćemo ilustracije radi

ovdje izvesti jednu matricu sa devet razlikovnih obilježja i sa ukupno 152 plusa i minusa u zbroju.

	p	t	k	b	d	g	c	č	ć	ǰ	đ	f	s	š	h	z	ž	v	m	n	ń	l	ḷ	r	j	i	e	a	o	u	ɔ	
vokalski	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
konzonantski	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	
nazalni	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	-	+	+	+	-	-	o	o	o	o	o	o	o	o	
kompaktni	-	-	+	-	-	+	-	+	+	+	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+	-	+	o	o	o	-	+	-	o	o		
difuzni	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	+	-	-	+	o
neprekidni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
stridentni	o	o	o	o	o	o	+	+	-	+	-	o	o	+	-	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	
zvučni	-	-	+	+	+	+	o	-	-	+	+	o	-	o	+	+	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	
gravisni	+	-	o	+	-	o	-	-	-	-	-	+	-	-	o	-	-	+	+	-	-	o	o	o	o	-	-	-	-	+	o	

(Napomena: U ovom prikazu je propuštena jedna primijećena greška, a to je tvrdnja da je *n* nekompaktan i negravisan što nije u skladu s osnovnim zahtjevom o sadržaju fonema koji se ostvaruje u različitim varijantama. Istu grešku je propustio i D. Brozović u svojoj matrici u prije spominjanom članku. Ova se greška ne daje izbjeći ako se ne pristane da se zbog *n* uvede još i razlikovno obilježje akutnosti. U ostalim slučajevima kao kod *k*, *g*, *h* koji se mogu ostvariti kao palatalni i kod *f*, *h*, *c* koji se mogu pojaviti i kao zvučni o ovome se vodilo računa.)

Na završetku pozivam čitaoce koji su nas slijedili do ovdje da se i sami okušaju u binarističkoj analizi fonema nekog dijalekta ili jezika koji proučavaju. Vjerujem da će u tome dobro uspjeti, možda i s malo napora, ali s mnogo zadovoljstva. Njima sam, moram priznati, sve ovo i iznosio.

FAKTOR, ČINILAC, ČINITELJ, ČIMBENIK

Vida Barac-Grum i Vesna Zečević

U svakodnevnoj govornoj praksi našeg jezičnog standarda vrlo se često susrećemo s riječima *faktor*, *činilac*, *činitelj*, *čimbenik* čija se semantika naoko poklapa. Njihova paralelna pojava i frekventnost upotrebe pokazatelji su da za svima njima postoji komunikacijska potreba. Ako se za ove sve četiri riječi pokazala komunikacijska potreba, znači da su se pojavile i situacije u kojima su se one počele značenjski razlikovati.

Analizirajući i razmotrivši njihovu značenjsku upotrebu u različitim kontekstima (u jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima, u književnosti, stručnoj literaturi, dnevnom tisku) došli smo do nekih pokazatelja koji upućuju na smjer njihova značenjskog diferenciranja unutar zajedničkog semantičkog polja.

Od sve četiri navedene riječi *faktor* je tuđica i ima najšire semantičko polje. B. Klaić (Rječnik stranih riječi, Zagreb, 1966) značenjski ga ovako